

FÖLDRAJZI NÉPRAJZ, MINT ETNO-TÉRTUDOMÁNY

A. GERGELY András

MTA Politikai Tudományok Intézete
H-1014 Budapest, Országház u. 30.; e-mail: agergely@mtapti.hu

Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

Vannak olykor könyvek, tudások és közlések, amelyek nem évülnek el, még akkor sem, ha vannak ugyanakkor rossz szokásai a tudás-ágazatoknak (avagy, kortárs fogalommal és meghökkentő sugalmazással: a „kreatív iparágaknak” és „tartalomszolgáltatásoknak”), továbbá még a hétköznapi könyvpiacnak is. Ilyen rossz szokás például az „elévülés” tüneténye, a megkopás élménye, a kínálati készletből eltűnés jelensége éppúgy, mint a feledés, a figyelmetlenség, az érdektelenség nyűgje. E kis számú, de megmaradásra és kitartó figyelemre érdemes, szisztematikusan megválogatott alapvető könyvkupacba csempészném Keményfi Róbert munkáját, amely egy szerényen poros és érdektelen „cívisvárosi” egyetem „kötelező irodalom”-szagú sorozatába illeszkedik, s úgy surrant el mellette vagy fölötte a közömbösen maradi szakmai érdektelenség, ahogyan az már manapság senkit sem lep meg vagy háborít föl.

Földrajzi szemlélet a néprajztudományban címmel talán nem is igen lehet harmincöt könyvtári olvasónál vagy jegyzetvásárlónál többre számítani, sajnos még akkor sem, ha az alcím, amely csupán a kíváncsiságát leplezni nem képes olvasó számára szerénykedik a belső címlapon, esetleg további öt-tíz olvasót még vonzana is: *Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*.

Ilyesfajta „felütéssel” azután vagy óriásit kell tudni mondania a kötet kritikusanak, rendszerépítőt, megújítót, vagy épp ellenkezőleg, bőszen ledorongolót... Az olvasó érdeklődést gerjesztő elégedetlenségére számítva azonban itt most egyiket sem teszem. Minthogy szakkönyvről, s már e címből-alcímből is kitetszően interdiszciplináris munkáról van szó, a lelkes „hosszannázás” talán azon mód hiteltelennek is tetszhet, mielőtt még érdemben megszólalt volna a bíráló. A ledorongolást pedig manapság hallgatással szokás szakmai téren „elegánsan” helyettesíteni. S hogy nem könnyű a kötet ismertetését magamra vállalni, mi sem jelzi jobban, mint hogy két éve latolgatom, mit is lehetne írni erről a könyvről, s maga a szerző is olykor félénken rákérdez, írom-e egyáltalán...

Pedig Keményfi opusza nemcsak futó ismertetést kíván, hanem mi tagadás, meg is érdemelné a lelkes üdvözítést! Nem is csupán azért, mert a szerző a kötet közel háromszázötven oldalán kitartó következetességgel gondoskodik a két, magában véve is rangos, önkörén belül is „multivokális” tudásterület összehangolásáról, hanem mert teszi mindezt a két szemléletmód jóízű, finom és árnyalt harmóniájával, egybecsiszolásuk aprólékos gondját céhes mestermunkaként vállalva. Mintegy „mellékesen” végzi el ezenközben a legnehezebb feladatokat: korábbi munkáinak, az európai görög katoli-

kus vallási területről írott tanulmányainak és adatgyűjtéseinek átfogó felhasználását, „problémakatalógusként” a különféle metodikai keretek bemutatását, szerteágazó tudományközi munkák érvkészletének adaptálását, illetve az etnikai és felekezeti térszerkezet fogalomtárának áttekintését a célból, hogy összegző eljárásmodot javasoljon (oktatási célra is) a tértudományok *szakmatörténeti* és a kortárs vallásnéprajzi nézőpontok egyes ágainak *mentalitáshistóriai* összebékítésére.

Merthogy a mű a debreceni Néprajz-tanszék szakrális néphagyomány-kutatásaira épülve a vallás térbeliségének és politikai-földrajzi-kulturális jelentéstartalmainak föltárására, résztémákon át a múltbeli és jelenkori terepkutatások, térképek, levéltári anyagok, statisztikák és mikrokörnyezeti elemek átfogó bemutatására szolgál. Olvassa akár helytörténész vagy demográfus, kisebbségszociológus vagy vallásantropológus, ezt a szinte archeológiai rétegződést biztosan meglelheti benne. Az etnikai és térszerkezeti vizsgálatok összehangolása, a néprajzi és a földrajzi kutatások eltérő szemléleti (mert főképpen téri és idői, de leginkább kulturális hullámzást tükröző, szinte morfológiai) aspektusai bizonyos fajta „finomszerkezeti” leírásban található meg itt. Például a *kisebbségi-kulturális jelenségek nemzeti-felekezeti térképekre vetítése* olyan szemléleti novumot kínál, amelyet a vallásosság térbeliségének eddig kissé elhanyagolt kutatási témává avatása követ, megtoldva települési szintű térszerkezeti felmérésekkel, empirikus és hivatalos adatok korrigált eltéréseinek megvilágításával, a felmérési módok és a községi összeírások pontossági és megbízhatósági mérlegelésével, továbbá más megismerési szintekkel..., hogy mindez végül egy fölöttébb impozánst áttekintés olvasmányosan közreadott tartalmává simuljon össze.

Amennyire terepismeretem és szakirodalmi tájékozottságom engedi, kellő határozottsággal mondhatom: nem szoktak ilyen komplexitást felmutatni a részterületek kutatói, s még kevésbé szoktak mikrolokális szintű árnyalatokig elmerészkedni a nagy áttekintések tudorai. A „nagy” és „kis elbeszélések” közötti szféra jelentéstartalmait Keményfi mégis valahogy úgy volt képes egységbe szervezni, kézbe foghatónak és a maga föltártsága mentén plasztikusan megragadhatónak feltüntetni a két diszciplína terepnumát, hogy kötete nyomán szinte nem is értjük, miért és hol volt, hol lehetett akkora különbség a szaknyelvi interpretációk között, amely nehezítette volna vagy lehetetlenné tette az „átlátást” a rokon területre. Pedig a debreceni néprajzi iskola, Bálint Sándor érzékenysége, Györffy István térségi teljességet átfogó vállalása, majd Bartha Elek vallásnéprajzi kutatási iránya, s megannyi kolléga térben és időben szinkron és diakron összefüggéseket is felmutató hatása szinte nem is teszi első pillanatra oly innovatívnak tetszőnek ezt a tudásterületi kölcsönhatás-együttest. Amint azonban az egyes fejezetek belső tartalmait, hangsúlyait, fölmutatottan kihangzó üzeneteit kezdjük mérlegelni, mindjárt sokkal árnyaltabban látszik, mi minden hiányzott a korábbi szemléletmódból, s mennyire „előkészített” volt már mindkét diszciplína határain belül ez a kölcsönösnek tűnő összhang, mely valamiért létre mégsem jöhetett eddig az időig, s amelynek e keretben most Keményfi adott méltó rangot.

A Szerző szándéka korántsem kíván megrázó, ébresztő vagy szembesítő lenni. Mint aki evidenciákhoz, földrajzi tényekhez és térképészeti kódokhoz szokott, úgy közli észrevételeit, úgy taglalja érveit és akként is építi fel gondolati vonalvezetését. Tényszerűségekből beszél jobbára, holott számos helyen kitetszik: a „tények” mögött mindig sejdíti a jelentések kontextusát, érzékelteti a dimenziókat, relációkat, szinte képletbe foglalható arányképződményeket. Miképpen a földrajz is (a maga

szcientizálódási folyamatában igen későn, a huszadik század elejére intézményesülni képes diszciplína módjára) efféle téri eszköztárral él, ha meg kell határoznia egy társadalmi jelenség kiterjedtségét; úgy a néprajztudomány is, midőn a spirituális ködlésből korrekt mód kimetszett képletként kell felmutatnia a hit mentén egyházi kapcsolókat, vallási tagoltságot, felekezeti erőviszonyokat és szakrális áthatásokat, valamiképp a „tényszerűnek tetsző” lényegeket kell felmutassa – a kettő összevonásával azután már sokkalta komplexebb eseti érvényességet kell igazolnia. Keményfi ördögös alaposággal adaptálja és vezeti be a kontaktzóna fogalmát, melyet azután szinte fejezetenként kapcsol össze a jelentések és értelmezések tereumaival. S alapelvként is azt követi, hogy szegmentumokra szedi a főfogalmakat (etnikai tér, vallási tér, szakralitás, etnicitás, állammemzet, kultúrnemzet, térképezés, térmodellek, mentális tér, térköziség-proxemika, módszertani térkonstrukciók – így a statisztikai-geográfiai módszerek, ökológiai életterek, regionális dimenziók, átmeneti terek – különbségeit), majd az elméleti és empirikus megközelítések vázlata nyomán a kortárs értelmezések és lehetséges interpretációk komplexumát, s ezekbe építi be mindennapi példáit, a működő vallási és etnikai identitások kiterjedését, kölcsönhatásait taglalva. A kötet egyötöde még így is a melléklet, ami doktori értekezéseknél nem ritkaság, de a földrajzosa jellemző okadatoltság még ezzel együtt is meglepi az etnológiai-etnográfiai leírásokhoz szokott szemet, de mindez nem zavaró, mert folytonosan jelen van a terek közötti relációk kitapintható rácsszerkezete és hullámzása.

Nehezen képzelheti el az olvasó, miképpen lehet mondjuk az etnicitás, a hívő életvitel, a hely, vagy a szórvány kategóriáját érzékletes egzaktussággal megtölteni, de Keményfinak ez példásan sikerül. Ott, ahol mások a vallások törésvonalait markíroznak vastag filctollal, Keményfi éppenséggel finom áthallásokra módot adó tüllfátylat húz csupán (például az etnikai és nemzeti térkép-készítés ill. színhasználat szimbolikájának összefüggéseire koncentrálna, vagy a mentális terek és proxemikus kódok konstruált térképekre vetítésének megoldásait ecsetelve), s amit a legjava történész, szociológus vagy kulturális antropológus is megirigyelhetne: a határokat éppen a közteségben, a nyitott ablakok révén, vagy magukban a folyamatokban meglelt állandósággal példázva teszi érzékletessé. Ez a szemléleti multipolaritás éppen a mindennapi élet térhasználati gyakorlata értelmében válik kardinálisan fontossá, s épp e fontosság óvatosságra intő jellege épül bele szervesen a Szerző optikai térmodelljébe. De mert empirikus módszere immár régóta a történetileg evidens belső gyakorlatra fókuszáló megértés volt (például levéltári, könyvtári, kartográfiai alapanyagok összehasonlító elemzésével és értelmezésével), ezt a vállaltan belül álló nézőpontot keresztezi a pragmatikus megjelenítések magyarázatával (így a tér-rekonstrukciós vagy rehabilitációs eljárások esélyeinek latolgatásával).

Keményfi e művével első körben a földrajzosok és a néprajzosok egyre szélesedő körének megérintését kísérli meg, a köztük lévő távolságot kívánja csökkenteni a jól megépített valóság-konstrukciók, hidak révén. Az általa képviselt választékosság módszertani magabiztossággal és igazoló alapanyaggal a két rokon tudomány közötti mesterséges (és képzelt!) falakat kísérli meg lebontani vagy áttetszővé, transzparenssé varázsolni, amelyek nem a társadalmi valóság működésmódjaiban, hanem a róluk kialakított, révükön megfogalmazott határápításban elválnak immár a társadalmi tényvilágtól, de ugyanakkor visszahatnak, s idővel olykor domináns hatásként a térszerkezetek látszólagos mozdulatlanságát is befolyásolják. Evidenssé teszi, hogy

felosztani, megosztani, keretek közé préselni és szeparálni olyan hatalmpolitikai elv, amelyet rendre valamiféle doktrína, ideológiai cél vagy manipulációs gyakorlat szándéka formál, nem pedig a társadalmi szereplők maguk...

A mű célja – az alkotó szándékával egészséges harmóniában –, nem a diszciplínák közötti határépítés és védelmi övezet-konstruálás, amelynek mintáját épp a hatalmpolitikai beszédmód adja, hanem az ablakok, átereszek, ajtók, áthatások terének tágítása, a befogadó közeg folyamatos puhítása, rugalmas válaszra készítése. Ezzel Keményfi oszlopos jelentőségű opuszt alkotott, melynek további fél vagy másfél tucat társadalomtudományi területen munkálkodó embertudományos ágazat számára van kötelező irodalom-jelleget túli fontossága. S hogy épp szociológusoknak mire való lenne ez a mű...? A válaszom roppant egyszerű: olyasfajta interdiszciplináris példaként szolgál, amely nem kizár vagy bekebelez más területeket, nem elvitat vagy sarokba szorít rokon ágazatokat, hanem átöleli mindezeket, egymáshoz hangolja az eltérő tónusokat, s föl kínálja a társadalomkutatóknak, hogy „áthallásait”, tudományterületek közötti merev határtartományait nyugodtan lazítsa föl, a vegye úgy, hogy a másik területe éppoly izgalmas, épp annyira szórakoztató, s néhanapján még izgalmasabb is, mint amit adatsorok görgetésével vagy (hogy a vallások szociológia-történeti interpretációival is összefüggésbe hozzam) historikus vázlatával és hívőszámok vagy felekezeti arányszámok feltornyozásával kínálni lehetne. Táblázat, rigorózus közlés, mutató és térbeli eligazodást segítő térképolt így is elegendő akad a kötetben, mint Keményfi régebbi munkáiban is, de ezek mellett, s olykor „fölött” ott a mentális szférákat is átlátni hajlamos kutató érdeklődése a mélyebb megértés irányába fókuszálva...

Vannak olykor könyvek, tudások és közlések, amelyek nem évülnek el, még akkor sem, ha egyébként más tudás-ágazatok már megkoptak, az érdeklődés aprócska pontokra fókuszálódott immár, s inkább a feledés, a figyelmetlenség, az érdektelenség nyűgje veszi körül az efféle munkákat, semmint a lelkes fogadtatás. Írásom, mely készülni kezdett volna a kötet megjelenésének másnapján is akár, épp ennek a kommunikáció-túltengéses korszaknak következtében vajúdott évekig, s immár elsősorban talán azért szántam el magam, mert látva látszik, hogy ismét itt egy mű a szemünk előtt, melyre ahelyett, hogy nagyrabecsüléssel néznénk, helyette révetegen bámulunk, majd lassan ráborulunk egy nyugodt álom ártatlan mámorában.

Pedig a könyv egyszerűen szólva: fontos. Jó, hogy van immár. Nem elaludni, ébredni kell tőle... Artikulációs mozgásterünket ugyanis épp Keményfi teremti újra az etnikai és vallásföldrajz határvonalain át- meg átjárva, szemhatárán a tér-antropológiai és interetnikus kölcsönhatások mentális tudomány-térképe segítségével...